

hur eseri gibi attarların el kitabı olarak kullandıkları bazı kitaplar da yazılmıştır.

Attar "eczâ deposu sahibi" anlamında da kullanılmıştır. Bunlar eczacılar gibi ilâç hazırlamaz, ya iptidai maddeleri ayrı ayrı veya hazır ilâçları toptan satarlardı. Eczaneler açıldıktan sonra attarlar tütün ve kahveden boyaya kadar çeşitli şeyler satmaya başladılar.

Eczacılığın gelişmesiyle birlikte attarların faaliyetleri kısıtlanmaya başladı. 1861 tarihli eczacılık nizamnâmesi, elerinde çalışma izni olan ispençiyarlardan (eczacı) başka hiç kimsenin hiçbir şekilde, parça parça, etkisi güçlü ilâç satamayacağı ve tabip, cerrah, baytar reçetesi düzenleyemeyeceği esasını getirdi. Bu yasak toptan eczâ satan tıbbî eczâ tüccarlarıyla attar ve kökçülere de uygulandı. 1883 tarihli eczâ tüccarları ve Mısır Çarşısı hakkındaki tâlimatla ise aktarların eczane açmaları yasaklandı ve satacakları maddeler de sınırlandırıldı. 1885 tarihli nizamnâmede aktar, "sanayiye ve eczacılığa ait ilâç ve kimyevî maddeleri toptan satan esnaf" olarak tarif edilmiştir. Böylece bütün Şark'ta olduğu gibi Türkler'de de attarın ot toplama, kurutma ve bazı ilâç terkipleri yapma gibi faaliyetleri zamanla gerilemiş ve attarın eczacılık yönü gittikçe zayıflayarak tüccar yönü ön plana çıkmıştır.

İslâm dünyasında Kûhinü'l-Attâr gibi tanınmış bazı tıp ve eczacılık âlimlerinin bu mesleğe nisbetle anımları yanında, muhtemelen bir geçim vasıtası veya ek bir gelir temini maksadıyla irtiyat ve ilâç ham maddesi ticareti yapan, yahut bu işle uğraşan baba ve dedelerine nisbetle "Attâr" lakabıyla anılan birçok âlim ve edip vardır. Bunlar arasında en meşhuru Feridüddin Attâr'dır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, *Türkiye Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1952, s. 10; a.mlf., *Türk Eczacılık Tarihine Bir Nazar*, İzmir 1971, s. 4; a.mlf., "Aktar-Akkar", *Dirim*, XXII/9, İstanbul 1947, s. 1-2; Aysegül Demirhan, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul 1975, s. 12-13; Sami K. Hamarneh, *Health Sciences in Early Islam* (nşr. Munawar A. Aneş), Blanco 1984, II, 44-46, 63 vd., 90; Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi*, İstanbul 1984, s. 47; Rengin Bütün Dramur, *1838-1908 Yıllarında Osmanlılarda Eczacılık ve Deontolojisi*, İstanbul 1984, s. 51-53; Abdülazîz b. İbrâhim el-Ömerî, *el-Hîref ve's-sînâ'at fi'l-Hicâz ft 'aşr'r-Resûl* [baskı yeri yok], 1405/1985, s. 296 vd.; Max Meyerhof, "Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les Musulmans d'Espagne", *al-Andalus*, III, Madrid 1935, s. 1-41; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Anadolu Türklerinde Eczacılık Tarihçesi", *Eczacılık Bülteni*, III/8, İstanbul 1961, s. 158; E. Dietrich, "Attâr", *EI*² (İng.), I, 751-752.

NİL SARI

ATTÂR, Feridüddin

(فرید الدین عطار)

Ebû Hâmid Feridüddîn Muhammed
b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbü'rî
(ö. 618/1221)

İranlı meşhur şair ve
mutasavvıf.

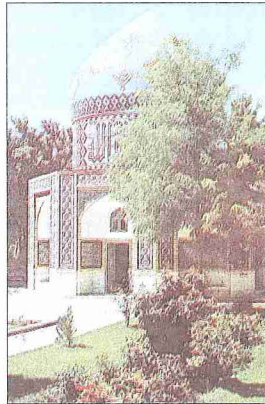
Horasan Selçukluları'nın son zamanlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nîsâbur'da dünyaya geldi. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını aldı ve bu lakapla meşhur oldu. Çocukluk ve gençlik devresi hakkında kaynakların verdiği bilgiler çok farklı ve yetersizdir. Ancak eserlerinden, gençliğinde bir taraftan attarlıkla uğraştığı, diğer taraftan da ilim tahsil ettiği, tasavvufî bilgiler edindiği ve çeşitli şeyhlere hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Kendisi, peygamberler ve veliler hakkında birçok kitap okuduğunu ve otuz dokuz yıl müddetle tasavvufî ilgilili şiir ve hikâyeleri toplamaya devam ettiğini söyler. Anne ve babasını gençliğinde kaybetmesi dışında ailesi ve yakın çevresi hakkında bir bilgi yoktur. *Muhtarnâme*'sinde yer alan iki rubâisinden, otuz iki yaşındaki bir oğlunu kaybettiği -dolayısıyla evlenmiş olduğu- anlaşılmaktadır.

Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Attâr küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulundu. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nîsâbur'a döndü ve orada inzivaya çekildi. Uzun yıllar devam eden bu inziva hayatı sonunda oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nîsâbur'da şehid edildi.

Attâr'ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irade hırcasını giyip giymediği ke-

sin olarak bilinmemektedir. Babasının da şeyhi olduğu rivayet edilen Kutbuddin Haydar ile Rükneddîn-i Ekâf (Ekkâf) ve Mecdüddin el-Bağdâdî'nin müridi olduğu şüphelidir. *Esrârname*'sinin önsözünde aşırı derecede övdüğü Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'a (ö. 440/1049) mânen intisap ettiğini, sahip olduğu her devleti onun ruhaniyetinden aldığını, kendisini terbiye eden kişinin bu zat olduğunu söyler ve dolayısıyla "Üveysî" olduğuna işaret eder. Eserlerinden, devrindeki birçok mutasavvıf ve şeyhle tanıştığı, onlarla dostluk kurup eserlerini okuyarak kendisini tasavvuf merhalelerini aşmaya hazırladığı, bu gayretler sonunda irşad makamına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bir tarikata girmediği kabul edilse bile iddia edildiği gibi o sadece tasavvufa meraklı veya sūfimeşrep biri değildir. Tasavvuf erbabının sırlarını öğrenip makam ve hallerini incelemekle yetinmemiş, tasavvufu benimseyip içine girmiş, az da olsa *seyr**'ü *sülûk** ile meşgul olmuş ve kendisinden sonra yaşayan pek çok İranlı mutasavvıf-şair ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mevlânâ, Mahmûd-ı Şebüsterî, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî sayılabilir. Özellikle Mevlânâ'nın Attâr'ı âşıkların önderi sayması, tasavvuf yolunda kendisini küçük, onu büyük görmesi, eserlerinden büyük ölçüde faydalanması, hatta onu "ruh", Senâi'yi de ruhun "iki gözü" olarak kabul etmesi, Hallâc'daki nurun Attâr'ın ruhunda tecelli ettiğini ve Hallâc'ın ona mürebbi olduğunu söylemesi şüphesiz bir sebebe dayanmalıdır. Kendisine ait olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde Attâr Ehl-i beyt'e hürmet ve sevgide kusuru bulunmayan, müsamahalı ve taassuba karşı bir Sünnî'dir. Hayatının sonlarına doğru Şîî olduğu iddiası, yanlış olarak ona isnat edilen eserlerden kaynaklanmaktadır.

Edebî Kişiliği. Klasik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanan Attâr, daha çok mesnevi ve gazelde başarı sağlamıştır. Orijinal ve yer yer aşkla dolu rubâiller yazmışsa da bu türde Hayyâm derecesine ulaşamamıştır. Kasideleri na't, öğüt ve tasavvufun ana meseleleri hakkındadır ve bunlar Gazneliler devrinin büyük kaside üstatları Unsuri, Ferruhî ve Minûcihrî'ninkiler kadar güzel, âhenkli, akıcı ve olgun değildir. Buna rağmen dinî ve ahlâkî kasidelerde sadece Senâi ve Nâsır-ı Hüsrev'i geçememiştir. Attâr'ın usulî tasavvufî gazellerinde aranmalıdır. O, bu nazım şeklinde yalnız yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra

Feridüddin
Attâr'ın
türbesi -
Nîsâbur /
İran

gelen mutasavvıf olan ve olmayan şairlerin örnek aldığı kişi olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dahil bütün selefleri geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlânâ aşabilmiştir. Gazelleri tasavvuf zevkini, özellikle vahdet-i vücûd* telakkisini, ilâhî yolculuk için gerekli kabul ettiği aşkı ve âşıklığı dile getirir. Attâr, gazelleri için uygun ve gönüle hoş gelen vezinler bulmuştur. *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinin büyük bir kısmı rediflidir. Şiirlerinin çoğunluğunu oluşturan mesnevilerin hepsi tasavvufu ilgilidir. Bu nazım şeklindeki eserlerine bakarak onun doğuştan mesnevici olduğu kabul edilebilir. Mesnevilerinde şiire ve edebî sanatlara hâkim üstün bir hikâyeci olarak görünür. Tasavvufî bir meseleyi ele alırken temsillere başvurması, çerçeve hikâyeler içinde açık ve anlaşılır bir plana göre iç içe daha küçük hikâyeler anlatarak konuyu sıradan biri için bile daha net bir hale getirmesi ve böylece mânaları ana hikâye ile birleştirmede büyük bir ustalık göstermesi ona has bir özelliktir. Mevlânâ Attâr'dan aldığı bu anlatım tarzını bazı yönlerde geliştirmiştir.

Selefleri gibi Horasan üslûbunda şiir söyleyen Attâr'ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır. Şiirleri aşk ve ıstıyakı dile getirir. Güç ve anlaşılmaz tarafı azdır. Kelimeler genellikle bilinen anlamlarıyla kullanılmıştır. Eserlerinin hemen hepsini tasavvufî konuları açıklamak için yazmış, bu yolda zaman zaman lafız fesahatini mâna uğruna feda etmiş, sırf bu yüzden uygun ve güzel düşmeyen bazı şiirler de söylemiştir. Bu tasavvufî şevk içinde şairliğin bazı kural ve geleneklerini terketmiş, meselâ ömrünün sonuna kadar hiçbir makam ve rütbe sahibini övmemiştir. Aşk ateşi, vahdet şuur ve heyecanı bütün şiirlerinde ve özellikle divanında, onu okuyan her gönül sahibinin derhal alevleneceği ölçüde hissedilir. Ancak bunlar Mevlânâ'ninkiler kadar eşsiz ve eksiksiz değildir. Kasidelerinde özellikle dünyanın geçiciliği üzerinde durarak insanoğlunun uyarılması gerektiğini dile getirir. Şiirlerinin hepsinde insana ömrünü nasıl geçireceği konusunda etkili hatırlatmalar da bulunarak onu fırsatı ganimet bilmeye, iyi iş yapmaya ve hak yoluna hizmete çağırır.

Görüşleri ve Tasavvufu. Attâr'a göre görünen bu "çokluk" (kesret), ezeli âlemde Hakk'ın zâtı ile "bir"di, ayrılık ve çokluk yoktu. Çokluk bu âlemdir ve tamamen

zâhîrîdir. Varlıktan bir zerreye sahip olan herkes, bütün zerrelere bir varlıktan geldiğini anlar. Başka bir deyişle, görünen âlem, varlığı ateşten kaynaklanan bir duman gibidir. Gerçekte her şey birdir ve bir her şeydir. "Sen ve ben nazar sahiplerinin nazarında bir ve aynı şeyiz; iki gömlekteki bir vücut gibiyiz." Kâinat "bir"den başkasını görmeyenler, vahdet deryasına dalanlar ve aşk ateşinde yananlardır. İlâhî cevheri içinde taşıyan insan, ancak üzerindeki varlık perdelelerini kaldırdıktan sonra Allah'ı bulabilir ve O'nu görebilir. Çünkü Attâr'a göre Allah, muhtelif şeylerde muhtelif kisvelerle tecelli eder. Bu fikir daha geniş bir şekilde Mevlânâ'da ve oğlu Sultan Velîd'in *İbtidânâme*'sinde de görülmektedir. Nitekim buradaki "Neye baktımsa onda Allah'ı gördüm" veya "Kendisinde Allah'ı müşahade etmediğim hiçbir şey görmedim" fikri, Attâr'da da mevcuttur. Ona göre peygamberler dahil biz insanlar aklımızla Allah'ı bulamaz, anlayıp kavrayamayız. Bizim akıl ve düşüncemiz O'nu anlama konusunda bir zerenin bütün kâinatın özünü anlamak istemesi veya bir şebnemin uçsuz bucaksız bir denizde yüzmeye kalkışması gibidir. Allah'ı bulmak için tek yol vardır; o da kendini bilme, nefsini ıslah etme, şehveti yenip unutma ve Hakk'ın varlığında yok olma yoludur. Diğer bir ifade ile hakikat âlemine vâkıf, vahdet ve ahadiyete vâsıl olmak için akıl, ilim ve dedikodu bırakmak, "nasıl ve niçin"e, hatta bütün sorulara son vermek, kendini yok farzedip cismanî âleminden, bilgi gururundan, çocuksu heveslerden, her türlü aşırı isteklerden uzaklaşmak ve aşk ateşinde yanıp mutlak varlıkta yok olmak gerekir. Çünkü duyular âleminin dışında akıl ötesi gerçek, akıl üstü aşk ancak hal ve zevk ile anlaşılır.

Attâr, tasavvufun esas kabul edilen tarikat, mârifet ve hakikat merhalelerini talep, aşk, mârifet, istiğna, tevhid, hayret ve fenâdan ibaret yedi merhaleye çıkarır. Hakk'a vâsıl olmak ve O'nun varlığında yok olup bekâya ermek için bu merhalelerin bir mürşid-i kâmilin terbiyesinde aşılmasını şart koşar. Attâr, sonuncu makam olan ve ona göre gerçek tevhidden ibaret bulunan fenâyâ çok önem verir. Ona göre insanın vücudu, Hakk'ın aynası ve cîvegâhıdır. Yolda tamamen yok olmaksızın kendi ruhanî sülûkünün sonunda Hakk'a vâsıl olur ve O'nun kendinde bulunduğunun idrakine erer. Kâmil insan olmak için gerekli olan

bu yolculuğun sayısız zahmetleri ve sıkıntıları vardır. Bu yolculuğun ilk şartı talep ve araştırmadır. Yükselme azminde olan kimse derhal visâl yoluna koyulmalı ve bu yol için gerekli olan aşk ateşinde yanıp yok olmaktan korkmamalıdır. Ona göre âşık canını pervane gibi ateşte feda eden kimsedir. Aşk ve ateşi olmayan kimse ölse daha iyidir. *Manîku't-tayr* ve *Muşîbetnâme* adlı mesnevilerinde belirttiği gibi sâlik, ilâhî cevheri kendinde bütününü hissetmek için, her türlü zahmet ve ıstırapa tahammülü olan bir aşk ile uzun bir yol takip eder. Bütün kâinatı yani felâket ve engellerle dolu yedi vadiyi (bk. AKABE) dolaşıktan sonra nihayet aradığını kendinde bulur ve kendisi de tamamen aradığı şey (Hak) olur. Diğer bir deyişle, mâşukun âşıktan başka bir şey olmadığını görür ve Allah'ta yok olup (fenâ fillâh) O'nu kendinde bulur ve böylece, "Nefsini bilen rabbini bilir" sözünün sırrı zâhir olur. Görüldüğü üzere Attâr vahdet-i vücûd telakkisine daha etraflı bir metotla yaklaşır ve ona seleflerine nisbetle daha derin bir anlam verir. Onun düşüncesinde Hak'ta yok olanlar için gerçekte ölüm mevcut değildir. Çünkü Hak'ta yok olmak onları bekâ makamına ulaştırır.

Attâr, Ahmed el-Gazzâlî'den gelen aşk anlayışına ve Hallâc'da görülen fenâ telakkisine bağlı kalmakla yetinmemiş, vahdet-i vücûdun en üst seviyesine ulaşmış ve belki de farkına varmadan bazan ittihad*, bazan da hulûl* akîdelerine yaklaşmıştır. Bununla birlikte o, ateşli gazelleri, âşıkane şiirleri, mesnevilerine ustaca yerleştirdiği manzum hikâyeleri ve bunlarda billûrlaşan orijinal fikirleriyle Mevlânâ'yı hazırlamış ve az da olsa Türk ve Arap edebiyatlarını etkilemiştir.

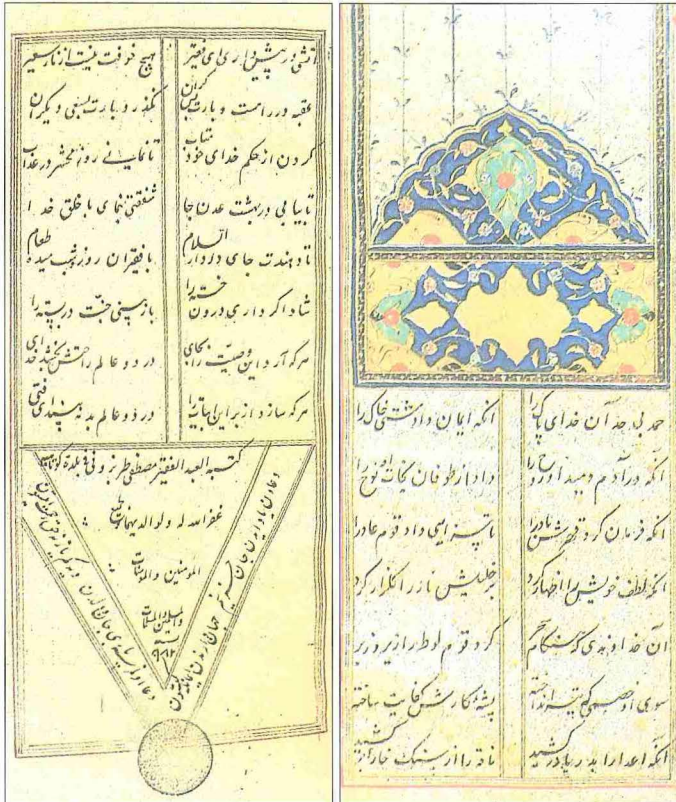
Eserleri. Tabiatı, ruhu ve fikri sürekli cevelân halinde olan Attâr, nazım ve nesirde önemli eserler meydana getirmiştir. Manzum eserlerinin 100.000 beyit civarında olduğu söylenmektedir. Eserlerinin sayısını Devletşâh'ın kırk, Nûrullah et-Tüsterî'nin 114, Hidâyet'in bir eserinde 114, diğerinde 190 olarak göstermeleri tam bir mübalağa örneğidir. Gerçek olan, çok söz söylemekle itham edilecek kadar şiire sahip bulunduğu hususudur. O, eserlerinde en çok hikâye anlatımına yer veren şair olarak bilinir. Söz konusu hikâyelerin büyük bir kısmı, sûfî vâizlerin anlattıkları dokunaklı hikâyelerin nazmedilmiş şeklinden ibarettir. Nitekim eserlerinde Ahmed el-Gaz-

zâli'nin vaazlarında anlattığı hikâyelerin hepsine rastlandığı gibi İbn Sînâ, Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, Sühreverdî el-Mak-tûl, Muhammed el-Gazzâlî ve başkalarının bu tür hikâyelerinden faydalanmıştır. Onun faydalandığı bu hikâyelerden bazısının kaynağının eski Yunan'a kadar vardığı da bilinmektedir. H. Ritter, Attâr'ın eserlerinde en az üç farklı üslûbun müşahade edilmesini, hayatı boyunca İran şairlerinde çok ender görülen ruhî değişimler geçirmesine bağlar-ken Saîd-i Nefisî, Zerrînkûb ve Bedîüz-zaman Fîrûzanfer bu üslûp farkının gerçekte onun olmayan eserlerin ona isnat edilmesinden kaynaklandığını, kendisinin olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde üslûbun tek ve mükemmel olduğunu ispata çalışırlar. Bu araştırmacılara göre Attâr'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan yedisi manzum, biri mensur sekiz eseri vardır.

1. *İlâhînâme**. 6500 beyitlik bir mesnevidir. Çerçeve hikâye, bir hükümdarın altı oğluna dünyada en çok arzu edip elde etmek istedikleri şeyleri sorması, onların da sırasıyla cevap vermeleridir. Her biri insanın ihtiraslarından birini temsil eden arzular etrafında gelişen hikâyede baba bunların mânasızlığını gösterir. *İlâhînâme* ilk olarak Şemseddin

Sivâsî (ö. 1597) tarafından manzum olarak Anadolu Türkçesi'ne, A. Gölpınarlı tarafından da düz yazı halinde günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir (İstanbul 1947). Eser H. Ritter (Leipzig-İstanbul 1940) ve F. Rûhânî (Tahran 1339/1960) tarafından neşredilmiştir. 2. *Esrârname**. Attâr'ın ilk tasavvufî mesnevisidir. Yirmi altı bölüme ayrılan eser küçük hikâyelerden meydana gelmiştir. Çerçeve hikâye yoktur. Sâdık Gevherî'nin tarafından neşredilen (Tahran 1338/1959) eser XV. yüzyılda Ahmedî Akkoyunlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. 3. *Muşibetnâme*. 5740 beyitlik bir mesnevi olup *Cevâbnâme* adıyla da bilinir. Attâr'ın tasavvufî görüşlerini ve fikrî dünyasını en düzenli şekilde aksettiren mesnevisidir. Kırk bölüme ayrılan eserde sâlikin önce melekler arasında ve öteki dünyada, sonra da bu âlemde dolaşması, peygamberlere başvurması, daha sonra duygu, hayal ve akıl ile ruha giderek bunlara Allah'ı sorması, neticede Allah'ı kendi içinde bulması hikâye edilmiştir. Bu mesnevi N. Visal tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1338/1959). 4. *Hüsrevnâme*. *Gül ü Hüsrev* veya *Gül ü Hüzmüz* de denen bu eser, Attâr'ın tasavvufî olmayan tek mesnevisidir. Bu mesnevide Rum kayserinin gayri meşrû oğlu Hüsrev ile Hüzistan şahının kızı Gül'ün aşk mace-

raları anlatılır. Bu aşk hikâyesi, hakkın-da hiçbir bilgi bulunmayan Bedr-i Ahvâzî adlı bir kimse tarafından mensur olarak yazılmış, daha sonra Attâr aynı konuyu bu eserden nazma çekmiştir. Aşk macerasının Ahvaz'da geçmesi sebebiyle mesnevideki çerçeve hikâye o yöredeki mahallî menkıbeler üzerine kurulmuştur. Bu mesnevinin eski ve yeni olmak üzere iki versiyonu vardır. Eski olanı, Attâr'ın meşhur tasavvufî mesnevisi *Manîku't-ı tayr*'in nazmedilişinden yani 1187'den önce kaleme alınmıştır ve yenisine göre çok daha uzundur. Özet şeklindeki yeni versiyon ise çok daha sonra nazmedilmiştir. 5. *Muhtârname*. Attâr'ın 5000'i aşkın rubaîsinden seçerek konularına göre elli bölümde tertip ettiği bir rubaîler mecmuasıdır. Mecmuanın ilk üç bölümü tevhid, na't ve ashabın menâkıbına dairdir; 4-9. bölümlerde önemli tasavvufî mazmunlar üzerinde durulur; 10-29. bölümlerde mânevî ve ahlâkî konular işlenir; 30-49. bölümlerde aşk ve aşkın tecellîleriyle sevgilinin vasıfları incelenir; bu arada 44. bölümde "kalenderiyât" a bir parça yer verilir; son bölümde ise şairin şahsî temennisi dile getirilir. 6. *Manîku't-ı tayr**. *Maķâmât-ı Tıyûr*, *Maķâlâtü't-tıyûr* veya *Tıyûrnâme* adlarıyla da anılan ve 1187'de kaleme alınan bu eser, temsili bir şekilde vahdet-i vücûd inancını anlatan bir mesnevidir. Bu mesnevideki kuşlar sâlikleri temsil eder. Hüdhüd kılavuz yani mürşiddir. Sîmurg (otuz kuş = anka), Allah'ın zuhûr* ve taayyün* üdür. *Manîku't-ı tayr*'in XIV. yüzyıl Anadolu şairlerinden Gülşehrî tarafından yapılan tercümesinin tıpkıbasımını Agâh Sırrı Levend neşretmiştir (Ankara 1957). Eser Şemseddin Sivâsî ve ayrıca Fedâî (ö. 1636) adlı Mevlevî bir şair tarafından tercüme edilmiş, manzum olan ikinci tercüme basılmıştır (İstanbul 1274). *Manîku't-ı tayr* A. Gölpınarlı tarafından günümüz Türkçe'sine de çevrilmiştir (I-II, İstanbul 1962-1963). 7. *Dîvân*. Mesnevilerindeki tasavvufî fikirleri lirik bir tarzda ifade ettiği eseridir. 10.000 beyitlik divanın henüz ilmi bir neşri yapılmamıştır. 8. *Tezkiretü'l-evliyâ**. Büyük sûfilerin hal tercümelelerinden bahseden ve bazı sözlerini nakleden mensur bir eserdir. Attâr'ın çok tanınmış ve birçok dile çevrilmiş olan bu eserinin sonradan istinsah edilen bazı nüshalarına yirmi beş sûfinin hal tercümesi daha eklenmiştir. *Tezkiretü'l-evliyâ*, ilk olarak Aydınoglu Mehmed Bey zamanında adı bilinmeyen bir kişi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Pendnâme'nin ilk ve son sayfası (Köprülü Ktp., nr. 396)

Eserin en tanınmış tercümesi ise Sinan Paşa'ya aittir. *Tezkiretü'l-evliyâ*'nın son tercümesi Süleyman Uludağ tarafından yapılmıştır (İstanbul 1984). Bu sekiz eserle kendisi tarafından imha edilen *Cevâhîrnâme* ve *Şerhu'l-kalb* mesnevilerinin adları *Hüsrevnâme* ve *Muhtârname*'nin önsözlerinde zikredilmiştir.

Kaynaklarda ve çeşitli araştırmalarda *Pendnâme*, *Haydarnâme*, *Uşturname*, *Cevherü'z-zât*, *Nüzhetü'l-ahbâb*, *Mazharü'l-acâ'ib*, *Lisânü'l-ğayb*, *Rumûzü'l-âşîkîn*, *Şâhbâznâme*, *Mîhr ü Müşterî*, *Heftâbâd*, *Heft Vâdî*, *Tercemetü'l-eḥâdîş*, *Sî Fasıl*, *Miftâhu'l-fütûḥ*, *Bî-ser-nâme*, *Bülbülnâme*, *Mî'râcnâme*, *Cüm-cümenâme*, *Vuşlatnâme*, *Heylâcnâme*, *Ḥayyâtnâme*, *Vaşıyetnâme*, *Kenzü'l-ḥakâ'ik*, *Kenzü'l-esrâr* (*Kenzü'l-bahr*), *Velednâme*, *Siyâhnâme*, *İḥvânü's-şafâ* ve *Esrârü's-şühûd* gibi eserler Attâr'a isnat edilip çoğu onun adıyla basılmış, hatta bazıları Türkçe dahil birçok dile bile tercüme edilmiştir. Ancak son araştırmalar, ilk beş eserin ona isnadının çok şüpheli, diğerlerinin ise tamamen sahte olduğunu ortaya koymuştur. Fûrûzanfer ve Zerrînkûb'a göre ona ait olduğu şüpheli olan *Pendnâme* hariç bunların tamamı uydurmadır. Yine bu araştırmacılara göre adı geçen eserlerin pek çoğu XV. yüzyılda yaşayan At-

târ-ı Tûnî tarafından yazılmış, bir kısmı da yine Attâr adlı veya mahlaslı diğer kişilerce kaleme alınmıştır (eserlerin baskıları ve tercümeleri için bk. *İA*, II, 7-12; Ritter, *Oriens*, s. 195-228; Rypka, s. 775-776).

BİBLİYOGRAFYA :

Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İstîlâmî), Mukaddime: a.e. (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1984, Giriş, s. 10-44; Saîd Nefîsî, *Divân-ı Attâr*, Tahran 1319 hş., Mukaddime; a.mlf., *Custcây der Ahvâl u Âşâr-ı Şeyḥ Ferîdüddîn 'Attâr-ı Nişâbü'rî*, Tahran 1320 hş.; Avfî, *Lübâb*, II, 337-339; İbnü'l-Fuvâtî, *Telḥîsu mu'cemi'l-âdâb fî mu'cemi'l-elḳâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1962-65, IV/3, s. 461 vd.; Müstevfî, *Târîḥ-i Güzide* (Nevâî), s. 740; Câmî, *Nefehât*, s. 599-600; Devletşâh, *Tezkire*, s. 207; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâḥâ*, II, 920; a.mlf., *Ri-yâzü'l-ârifîn*; Rypka, *HLL*, s. 337 vd., 775-776; H. Ritter, *Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farîduddîn Attâr*, Leiden 1955; a.mlf., "Farîduddîn 'Attâr IV", *Oriens*, XIII-XIV, Leiden 1960-61, s. 195-228; a.mlf., "Attâr", *İA*, II, 7-12; a.mlf., "Attâr", *El²* (Fr.), I, 775-777; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 112; Bedîüzzaman Fûrûzanfer, *Şerḥ-i Ahvâl ü Nakd ve Taḥlîl-i Âşâr-ı Şeyḥ Ferîdüddîn Muḥammed 'Attâr-ı Nişâbü'rî*, Tahran 1339-40 hş.; Rîzâzâde Şafak, *Târîḥ-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1341 hş.; Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-ı Hulle*, Tahran 1347 hş., s. 159-179; Safâ, *Edebiyyât*, II, 862; *FME*, I, 76-102; Browne, *Târîḥ-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. Gulâm Hüseyin-i Sadrî-yi Afşâr), Tahran 1351 hş., II, 192-200; Süleyman Uludağ, "Attâr", *İBA*, I, 267; B. Reinert, "Attâr, Shaikh Farid al-Din", *Elr.*, III, 20-25.

M. NAZİF ŞAHİNOĞLU

ATTÂR, Hasan b. Muhammed

(حسن بن محمد الطار)

Hasen b. Muhammed
b. Mahmûd el-Attâr eş-Şâfiî
(ö. 1250/1834)

Mısırlı edip,
din âlimi ve Ezher şeyhi.

Aslen Mağribli olup 1180'de (1766) Kahire'de doğdu. Attâr olan babası önceleri onu yanında çalıştırmak istediye de okuma hevesini dikkate alarak tahsiline Ezher'de devam etmesine izin verdi. Dinî ilimlerin yanı sıra astronomi, mühendislik, coğrafya ve tıpla da meşgul oldu. Fransızlar Mısır'ı işgal edince (1798) o zamanki âlimlerden çoğunun yaptığı gibi önce Asyût'a kaçtıysa da bir müddet sonra Kahire'ye dönerek Fransız ilim adamları ile tanıştı. Bu âlimlerden Fransızca ve modern ilimleri öğrendi, kendisi de onlara Arapça dersleri verdi. Daha sonra Suriye, Hicaz, Anadolu ve Rume-
li'yi içine alan uzun bir seyahate çıktı. Arnavutluk'un İşkodra şehrinde evlenip oraya yerleşti. Mısır'a döndüğünde (1813)

Ezher'e hoca tayin edildi. Ezher'de uzun yıllar okutulmayan Beyzâvî tefsirini büyük bir vukufila okutması sebebiyle birçok Ezher hocası onun tefsir derslerini takip etti. Mehmed Ali Paşa'nın takdir ve iltifatına mazhar olduğu için 1828'de kurulan Mısır'ın resmî gazetesi *el-Vekâ'î*'u'l-Mısrîyye'nin başyazarlığına getirildi. 1830'da Ezher şeyhliğine tayin edildi. Ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Fransızca, Türkçe ve Arnavutça bilen Hasan el-Attâr öğrencilerine ana kaynaklara inmeyi, dilde, edebiyatta, ilimde düşüncüyü ifade etme kısırlığından kurtulmayı öğretmeye çalışmış, okullarda modern ilimlerin okutulmasını tavsiye etmiştir. Mahmud Sâmî el-Bârûdî, Şevki ve Hâfız İbrâhîm gibi şairlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Talebesi Rifâa et-Tahtâvî yabancı diller okulunu onun teşvikiyle kurmuştur.

Eserleri. Din, dil ve müsbet ilimlerle ilgili olarak yazdığı, çoğu hâşiye tarzındaki yirmi kadar eserin belli başlıları şunlardır:

Dil ve Edebiyat. 1. *Manzûme fî 'ilmi'n-nahv*. Elli yedi mısradan nahiv kaidelerini öğretmeyi hedef alan bu didaktik manzume, ilki Kahire'de (1280) olmak üzere *Mecmû'u mühimâtü'l-mütûn* adlı kitap içinde birçok defa basılmış ve Attâr'ın talebesi Hasan Kuveydir tarafından şerhedilmiştir. 2. *Hâşiye 'alâ Şerḥ-i'l-Ezheriyye*. Hâlid el-Ezherî'nin kendisine ait *el-Ezheriyye* adlı muhtasar nahiv kitabına yazdığı şerhin hâşiyesi olup Kahire'de basılmıştır (1307, 1315). Ezherî'nin *Mûşilü't-tullâb ilâ kavâ'i-di'l-i-râb* adlı şerhine de henüz basılmamış bir hâşiyesi vardır. 3. *İnşâ'ül-'Attâr*. Resmî ve gayri resmî yazışma ve mektup örneklerini ihtiva eden ve ilk defa Kahire'de tarihsiz bir taş baskısı yapılan eser 1243'ten (1827) 1315'e (1897) kadar Bulak, Kahire, Bombay ve İstanbul'da birçok defa basılmıştır. 4. *Hâşiye 'alâ metni's-Semerḳandiyye*. Ebü'l-Kâsım b. Ebû Bekir el-Leysî es-Semerḳandî'nin belâgat ilmine dair *es-Semerḳandiyye* adlı risâlesine yazdığı şerh olup 1288 ve 1309'da Kahire'de basılmıştır. Attâr ayrıca İbn Sehl el-İsrâîlî'nin şiirlerini bir araya getirerek *Dîvânü İbn Sehl* adıyla baskıya hazırlamış ve eser birkaç defa basılmıştır (Kahire 1279, 1302; Beyrut 1885).

Mantık. 1. *el-Hâşiyetü'l-kubrâ 'alâ Şerḥ-i Makûlâtî's-Süccâ'i*. Ahmed es-Süccârî'nin kategorilere (makûlât) dair kitabına yazdığı bu büyük şerh, yine onun *el-Hâ-*

Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku't-tayr* adlı eserinde kuşların toplanmasını gösteren bir minyatür (Oxford Bod. Ktp., ms., nr. 246, vr. 25*)

